
ЛУЩИК Ю. М.,
викладач, кафедра іноземних мов,
Сумський національний
аграрний університет,
м. Суми, Україна

СТАНОВЛЕННЯ АГРАРНОЇ ОСВІТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

У статті розглядається становлення сільськогосподарської освіти у Великій Британії в кін. XIX – поч. XX ст. Мета даної статті – проаналізувати становлення аграрної освіти на матеріалі офіційних документів щодо розбудови системи аграрної освіти. У результаті дослідження в роботі проаналізовано діяльність урядових комісій з вивчення проблем сільського господарства та професійної освіти, а також їхні пропозиції щодо вдосконалення аграрної освіти; охарактеризовано державні документи й викликані ними зрушення; стисло розглянуто особливості адміністрування навчальних закладів, специфіку освітніх послуг, які надавались сільськогосподарськими відділеннями університетів, коледжами, фермерськими інститутами тощо. Підкреслюється необхідність скоординованих зусиль різних гілок влади при розбудові розвинутої й інтегрованої системи аграрної освіти.

Ключові слова: аграрна освіта, професійна освіта, університет, сільськогосподарський коледж, фермерський інститут, Велика Британія.

В статье рассматривается становление сельскохозяйственного образования Великобритании в к. XIX – нач. XX в. Цель данной статьи – проанализировать становление сельскохозяйственного образования на материале официальных документов в системе аграрного образования. В результате исследования в работе проанализирована деятельность правительственных комиссий, их предложения по усовершенствованию сельскохозяйственного образования; охарактеризованы государственные документы; кратко изложены особенности администрирования учебных учреждений, специфика образовательных услуг аграрных колледжей, университетов, фермерских институтов и т.д. Подчеркивается необходимость координации усилий различных ветвей власти в становлении интегрированной и развитой системы аграрного образования.

Ключевые слова: аграрное образование, профессиональное образование, университет, сельскохозяйственный колледж, фермерский институт, Великобритания.

The aim of the article is to analyze the development of agricultural education based on the state papers in agricultural education. As a result of the research the official reports by Jenkins F.G.S, Sir Richard Paget, Donald Mackay (11th Lord Reay) and others and their recommendations are analyzed. The reports pointed that the state would have to make more effective administrative arrangements for organization of agricultural educational facilities. Important Acts of Parliament which reorganized local and nation administration and provided funds on the organization of a nationwide system of institutions for agricultural education are touched upon. The special mention is given to the courses provided by different establishments such as local schools, Winter Schools, Farm Institutes, Agricultural Colleges, and Universities with Agricultural Departments etc. The facts of foundation of Provincial Agricultural Advisory Centers and appointment of Agricultural Organizers and Assistants to deal with all matters concerning agriculture and agricultural education are underlined. In the conclusion we stated the fact that there was a tendency to reorganization of agricultural education as an integrated system. The thing of great importance is the fact that coordination at all levels was necessary. The experience is useful for Ukrainian agricultural education.

Key words: agricultural education, professional education, University, agricultural college, farm institute, Great Britain.

Постановка проблеми. В Україні в умовах інтеграційного реформування всіх сфер життя значна увага приділяється реорганізації агропромислового комплексу з метою збільшення ефективності виробництва, розвитку сільськогосподарських територій, подолання екологічної та енергетичної кризи тощо [6]. Очевидно, що успішність розвитку сільського господарства безпосередньо пов'язана з аграрною освітою, яка, насамперед, має забезпечувати задоволення перспективних потреб галузі, бути динамічною та мо-

більною [5, 4], поширювати кращі досягнення економіки, енергетики, екології, науково-технічного прогресу в цілому, а також створювати підґрунтя для подальшого розвитку суспільства взагалі. Незважаючи на запроваджені заходи [7; 10], у сфері підготовки сільськогосподарських кадрів існують проблеми, які необхідно подолати.

У зв'язку з цим важливо досліджувати й аналізувати кращий зарубіжний досвід у підготовці конкурентоспроможних фахівців для сільського господарства [8; 9]. Увагу дослідників привертає досвід професійної аграр-

ної освіти Великої Британії. Високорозвинена аграрна галузь цієї країни відіграє важливу роль у її економіці, спираючись у першу чергу на досягнення освітньої системи, а саме: постійне вдосконалення навчальних програм, методів і прийомів викладання тощо, поєднання теоретичного навчання з практичною підготовкою, випередження потреб фермерства й агробізнесу, розуміння зв'язку аграрного виробництва та соціальних зрушень у суспільстві й т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток аграрної освіти та її зв'язок із суспільними та економічними явищами у Великій Британії досліджувався в роботах таких британських науковців, як П. Браслей, Каррі де Сілва, Дж. Т. Коллінз, Бр. Дж. Сеньор, Дж. Тирск, А. Чізброу та ін., які вивчали загальні проблеми становлення сільськогосподарської освіти в країні. Дж. О. Томас звернув увагу на дослідження розбудови закладів освіти в окремому регіоні, зокрема в Уїлтширі. Вітчизняні дослідники К. Двояшкіна, Т. Іщенко, О. Канівець, Н. Костриця, В. Манько, О. Пономаренко, І. Приходько, І. Чучмій та ін. з'ясовували особливості підготовки кадрів для потреб сільського господарства цієї країни.

Однак, не вирішеною раніше проблемою залишається аналіз становлення системи аграрної освіти Великої Британії, визначення ролі й впливу держави, центральної та місцевої влади й інституцій місцевого самоврядування, а також співвідношення їх діяльності, які вивчалися недостатньо.

Мета статті – проаналізувати становлення сільськогосподарської освіти на матеріалі офіційних документів, щоб накреслити витоки і розвиток системи аграрної освіти у Великій Британії. **Завдання:** 1) Проаналізувати

офіційні документи, що мали вплив на становлення сільськогосподарської освіти у Великій Британії в кін. XIX – поч. XX ст. 2) Проаналізувати зміни щодо системи адміністрування освітніх закладів цієї галузі. 3) Розглянути специфіку освітніх послуг сільськогосподарської галузі навчальних закладів різних рівнів у Великій Британії.

Виклад основного матеріалу. Хоча сільське господарство є найстарішою й найважливішою галуззю економіки Великої Британії, формально організованих форм аграрної освіти не існувало майже до кінця XIX ст. [4]. Британський дослідник А. Чізброу аналізує ефективність державної підтримки та приватної ініціативи в розвитку освітніх закладів і підкреслює, що свого часу Міністерство сільського господарства виявилось більш ефективним в організації вищої освіти, ніж Міністерство освіти [2, 181].

Наприкінці 70-х років XIX ст. депресія в англійському сільському господарстві показала, що економічний підйом без фундаментальної реорганізації агропромислової системи неможливий, а для цього потрібні освічені й кваліфіковані фахівці.

Пошук шляхів подолання кризи розпочався з усебічного вивчення стану сільського господарства та аграрної освіти. Уряд призначав різноманітні комісії, а саме: Королівська комісія із сільського господарства (щодо проблеми депресії) (The Royal Commission on Agriculture (Depression Condition)), призначена в 1879 р., створила чотири доповіді з 1880 по 1882 pp.; Королівська комісія щодо Закону про землю (The Royal Commission on the Land Law Act) (1881 р.) звітувала у 1887 р.; Королівська комісія щодо депресії у сільському господарстві (The Royal Commission on Agricultural Depression) (1893 р.) звітувала з 1894 по 1896 pp.

Так, постало питання про створення структурованої та систематизованої ієрархії навчальних закладів різних рівнів. Зокрема уповноважений Ф. Дженкінс (Jenkins F.G.S.), підготував II том восьмитомної Доповіді, присвячений сільськогосподарській освіті (1884 р.). Дослідник увів термін «проміжної (середньої, перехідної) аграрної освіти» (Intermediate Agricultural Education), яку він пропонував надавати у школах графства (County School) або у школах для середнього класу (Middle-Class School). Наступною в ієрархії мала б бути «Нижча аграрна освіта» (Lower Agricultural Education). «У кожному графстві слід вибрати гарну ферму, з вчителем, який надаватиме загальну освіту вранці та ввечері й проводитиме решту часу як збирач орендної плати або бухгалтер». Очевидно, що в запропонованій моделі були суттєві недоліки.

У той же час дослідник висував досить перспективні для становлення аграрної освіти пропозиції, що стосувались методів викладання у сільських школах, а саме: малювання карт і планів школи, ігрових майданчиків та околиць; використання ілюстрацій, включаючи каталоги торговців сільськогосподарськими товарами (наприклад, насінням) тощо.

У дослідженні 1887 р. «Королівського комітету в справах агарних та шкіл з виробництва молока» (Commission on Agricultural and Dairy Schools) під керівництвом Річарда Педжета (Sir Richard Paget (1832 – 1908)) з'ясовувалась як практична сторона занять сільським господарством, так і способи заповнення прогалів в освітній системі. Зокрема зазначалось, що викладання агарних наук на шкільному рівні відбувалось деінде, не носило організований характер і не готувало до подальшої освіти в цій галузі.

Дійсно, дворічні курси в агарних коледжах були розраховані в основному на кваліфікованих фахівців, які хотіли стати заможними фермерами (gentlemen farmers), але не було належного забезпечення працюючих фермерів та їхніх найманих робітників відповідними навчальними курсами, які б висвітлювали практичні прийоми роботи, адже в той час Відділ у справах науки та мистецтв (Science and Art Department) спонсорував тільки вечірні заняття теоретичного характеру.

Безперечно, доповідь Педжета (Paget Report) стверджувала, що сільське господарство як галузь національної економіки отримує недостатньо вигоди з джерела аграрної освіти. Необхідно було поширювати курси сільськогосподарської освіти для аграріїв. Документ викладав наступні принципи реорганізації аграрної освіти: нова система повинна запроваджуватись поступово й організовуватись, здатною до розширення; державну допомогу варто надавати тільки на підтримку місцевих зусиль; слід враховувати як інтереси фермерів, так і їхніх найманих робітників.

Рекомендована система мала ґрунтуватись на існуючих районах сільськогосподарського виробництва, а саме: п'ять районів в Англії та Уельсі, а також два в Шотландії. Пропонувалось заснувати Центральний сільськогосподарський коледж (Central Normal School of Agriculture), в основному як професійний коледж для підготовки викладачів у галузі молочного тваринництва, а в кожному регіоні створити Регіональну школу молочного тваринництва (District Dairy School) (в ідеалі з експериментальною фермою). Школи мали бути незалежні та самооплатні, проте £50 виділялось на стипендії. У випадку, якщо місцеві агрошколи виявляться надто дорогими,

автор пропонував розповсюдити їхній вплив, призначаючи лекторів за запрошенням.

На жаль, рекомендації Доповідей Педжета й Дженкінса не були втілені, але обидва документи чітко вказували на те, що держава мала б упроваджувати більш ефективні адміністративні та фінансові заходи щодо організації відповідних освітніх умов. Таким чином влада була достатньо поінформована щодо сутності проблем, з якими стикалося сільське господарство та професійна освіта для потреб галузі наприкінці XIX ст.

Аналіз нормативних документів свідчить, що протягом 1888 – 1890 рр. були прийняті 4 Акти Парламенту, які реорганізовували місцеве, а у випадку сільського господарства, – державне управління, й у той же час забезпечували достатні державні кошти для реального започаткування організації загальнонаціональної системи закладів сільськогосподарської освіти.

Наголосимо, що «Акт про місцеве самоврядування» (Local Government Act) 1888 р., створював Раду графства як орган місцевого самоврядування. «Акт про технічне навчання» (The Technical Instruction Act) 1889 р. був доповненням до попереднього документу й давав Радам повноваження запроваджувати програми професійної освіти, зокрема на аграрну освіту виділявся грант у £5000. Це був перший державний грант саме такого цільового призначення [4].

У подальшому, у 1889 р. Білль про створення Департаменту сільського господарства (Board of Agriculture) стимулював збільшення кількості аграрних коледжів та відділень університетів. Відносно сільськогосподарської освіти установа мала наступні повноваження: «інспектувати будь-які школи, в яких надається технічна, прак-

тична або наукова освіта, будь-яким чином пов'язана з сільським або лісовим господарством, а також надавати фінансову підтримку щодо курсу лекцій із сільського господарства або лісництва та нагляду за іспитами» [2, 190]. Відповідальність за підготовку та збір статистики й наукових досліджень, обстежень, експериментів також покладалась на Департамент.

Ми з'ясували, що Закон про місцеве оподаткування (Local Taxation Act) 1890 р., дав змогу розподілити £75000 (так званих грошей за продаж віскі) на сільськогосподарську освіту між університетами та радами графств, а саме: 7 університетів і 2 аграрних коледжі отримали фінансування, щоб проводити сільськогосподарські дослідження й готувати викладачів та радників для місцевих органів влади [4].

Так, тогочасний Департамент сільського господарства підтримував заснування аграрних коледжів та сільськогосподарських відділень університетів. Хоча створення в 1845 р. Королівського сільськогосподарського коледжу в Сайренсестері й започаткувало становлення вищої аграрної освіти у Великій Британії, цей заклад розвивався цілком самостійно й без підтримки з боку держави.

Паралельно почали з'являтися кафедри сільського господарства в деяких нових університетах і коледжах, наприклад, в Бангорі (Bangor), (1888 р.), Лідсі (Leeds) (1891 р.), Даремі (Durham) (1892), Ноттінгемі (Nottingham) та Редінгу (Reading) (1894) тощо. Декілька аграрних коледжів відкрились на зламі століть, а саме: коледж в місті Уай у Кенті (Wye, Kent) (1894), у СаттонБонінгтоні в Лестерширі (SuttonBonington, Leicestershire) (1895), Харпер Адамс Коледж (HarperAdamsCollege) у Ньюпорті в Шропширі (Newport, Shropshire) (1901), Сільськогосподарський

коледж Сіл-Хейн (Seale-Hayne Agricultural College) у Ньютон-Абботі в Девоні (Newton Abbot, Devon) (1903) тощо.

Крім того, було ще два коледжі для жінок: Коледж садівництва (Horticultural College) в м. Свонлей у Кенті (Swanley, Kent) (1888) та Коледж садівництва й сільського господарства (Agricultural and Horticultural College) в м. Стадлей в Уорикшипі (Studley, Warwickshire) (1898). Цікаво зазначити, що всі коледжі були засновані в/або біля графств, що займалися молочним сільським господарством, таким чином опосередковано впроваджуючи рекомендації доповіді Педжета.

Протягом багатьох наступних років коледжі наслідували приклад Королівського сільськогосподарського коледжу в Сайренсестері, об'єднуючи практичне й теоретичне навчання майбутніх аграріїв. У всіх закладах дослідження в основному складалися з польових розвідок, а фундаментальному вивченню проблем приділялось мало уваги, проте Департамент міг замовити деякі специфічні дослідницькі проекти. Хоча цей орган державної влади платив гранти на пряму відділенням, а не через центральні агенції, коледжам усе одно надавалось надто мало фінансової допомоги [3]. Наступним доцільним кроком мало б стати об'єднання аграрних курсів з науковими курсами. У Кембриджі, наприклад, де Кафедра сільського господарства була заснована у 1889 р., студенти могли або складати іспити для отримання звичайного диплому із загальних наук (Part I of the Diploma), або екзамени з сільського господарства (Part II) для отримання Національного диплому з відзнакою, що автоматично звільняло від складання іспитів за першою частиною.

У 1908 р. з'явилась Доповідь Рея (Reay Report), в якій автор більше зо-

середився на проблемах адміністрування, ніж на змісті курсів агроосвіти, хоча й не заперечував зв'язку між цими ланками. Дослідник Д. Маккей (Donald Mackay, 11th Lord Reay (1839-1921)), зазначав, що Департамент сільського господарства не мав достатніх ресурсів опікуватись аграрною освітою в середніх та вечірніх школах, від чого страждав рівень знань, отже цей вид роботи слід було передати в підпорядкування Міністерства освіти. Доповідь Рея пропонувала створити спеціальні комітети місцевої влади, відповідальні за освіту аграрної галузі, а також запровадити консультантів з питань сільського господарства, ботаніки, ентомології, хімії, ветеринарних наук, молочної бактеріології, економіки сільського господарства в більшості регіонів [1, 39]. Щоб об'єднати зусилля місцевої та центральної влади варто було створити консультативний комітет.

Цю функцію виконала Конференція з питань сільської освіти (Rural Education Conference) (1910 р.) Вона закликала установи вищої освіти надавати допомогу Зимовим школам та фермерським інститутам, а Департамент сільського господарства координувати й поширювати та якнайшвидше друкувати результати наукових досліджень для галузі [2, 193].

До того ж, Закон про кошти на розвиток і покращення доріг вдовж сільськогосподарських діляниць (The Development and Road Improvement Funds Act) (1909 р.) сприяв фінансуванню наукових досліджень, навчальних програм, а також експериментів у галузі агронауки, методів і практики сільського господарства, включно із забезпеченням фермерських інститутів. У результаті гранти загальною сумою 12 000 £ на рік, були виплачені аграрним відділенням університетів та університетським коледжам, а також сіль-

ськогогосподарським коледжам.

У 1910 р. Комітет із розвитку сільськогосподарської освіти (Development Commission for Agricultural Education) надав значну суму для подальшої розбудови дослідницької роботи в університетах та аграрних коледжах, а також консультаційної роботи в графствах.

Аналіз урядових документів свідчить, що Уряд не припиняв роботу над розбудовою всебічної системи аграрної освіти. Проміжною ланкою стали так звані фермерські інститути. (Farm Institute). Вони пропонували однорічний загальний курс із сільського господарства або садівництва. У той же час, ці заклади проводили кількатижневі курси, подібні до курсів підвищення кваліфікації або перепідготовки за різноманітними програмами, наприклад, «Здоров'я тварин», «Загальне землеробство», «Зимова школа сільського господарства», «Школа садівництва», «Школа молочного тваринництва» та «Суботні заняття з садівництва для вчителів».

У 1912 р. Міністерство сільського господарства нарешті об'єднало свої зусилля з Міністерством освіти й перейняло на себе обов'язки про вищу аграрну освіту для всіх студентів старше 16 років.

Історіографічний аналіз свідчить, що Перша світова війна вплинула на сільське господарство та заклади аграрної освіти так само, як і на інші сфери життя. Надзвичайно важливим фактом стало офіційне визнання урядом періоду війни потреби ретельного перегляду всієї системи аграрної освіти.

У повоєнних умовах місцеві органи влади заявили про необхідність підготувати терміновий вичерпний проєкт аграрної освіти, який містив би в собі положення про заклади вищої аграрної освіти й укомплектування

викладацького складу, включно з організацією сільського господарства; фермерські інститути; умови для надання технічної підтримки фермерів; забезпечення регулярних короткострокових курсів підготовки; проведення місцевих курсів, лекцій, практичних занять тощо [2, с.197]. Таким чином, у загальних рисах була накреслена сучасна система вищої аграрної освіти. Крім того, £2500000 було розподілено на облаштування різних рівнів агроосвіти протягом наступних п'яти років.

У 1919 р. Міністерство сільського господарства й рибних ресурсів (Ministry of Agriculture and Fisheries) очолило вертикаль аграрної освіти, а відповідні Комітети були засновані в кожному графстві. Аграрні курси були популярні серед колишніх військовослужбовців та солдатів, які вступали до університетів. Також і Оксфорд, і Кембридж пропонували курси з подальшим отриманням дипломів і ступеня, починаючи з 1919 р. У 1920 р. в Оксфорді було 200 студентів аграрного профілю. Курси, за які надавались дипломи, були перепрофільовані, щоб забезпечити потреби багатьох випускників з природничих або аграрних дисциплін, які бажали зайнятись дослідницькою або консультаційною роботою, в основному в країнах-колоніях Великої Британії, в тропіках. «Імперська корпорація з вирощування бавовни» (Empire Cotton Growing Corporation) у 1921 р. надавала стипендії в Кембриджі, а Міністерство із справ колоній (Colonial Office) запровадило такий план для своїх стажерів.

Війна показала цінність наукових досліджень, особливо в галузі генетики й рослинництва. Прикладом став Кембридж, який створив відому пшеницю ('Little Joss' wheat). Отже дослідницькі інститути, які фінансувались урядом, були прикріплені до універ-

ситетів. Більший акцент робився на сільськогосподарській економіці та статистиці. Консультаційні аграрні служби також були розширені.

Наслідки керування з центрально-го органу влади були помітні на всіх рівнях. У 1920 р. Міністерство почало впроваджувати щорічні цільові грошові субсидії для аграрних коледжів. Фермерські інститути залишались популярними. Обидві гілки освіти проводили цінні курси заочного навчання у формі лекцій для фермерів і робітників аграрної галузі, випробувань у польових умовах, демонстрацій, консультаційних відвідувань та лабораторних аналізів. Однак, короткострокові Зимові курси були рисою фермерських інститутів. Нові подібні заклади були засновані в Стаффордширі (Staffordshire) та Саффолку (Suffolk) в 1919 р., Чешері (Cheshire), Хартфордширі (Hertfordshire), Сомерсеті (Somerset) і Нортгемптоні (Northampton) у 1921 р. Цей тип освіти було визнано «цінною ланкою» зв'язку з коледжами.

Класичні університети пропонували 3 або 4 річні курси на одержання ступеня або диплома з відзнакою в галузі сільського господарства й суміжних предметів. Крім того, Оксфорд і Кембридж започаткували однорічну аспірантуру, а університети Дарема, Лідса, Редінга, Аберистуїта й Бангора пропонували дворічні програми для одержання дипломів у галузі сільського господарства, молочного тваринництва, садівництва або управління майном. Після завершення навчання на одержання диплома, більшість студентів готувались до складання іспитів на один з національних дипломів: N.D.A., N.D.D., N.D.P., N.D.H., пізніше додалися, N.D.I-I., Бакалавр природничих наук (за напрямком сільське господарство) (B.Sc. (Agric.)), та Бакалавр природничих наук (за напрямком садівни-

цтво) (B.Sc. (Hort.)). Два останніх були ступенями екстернатури (заочного відділення) Лондонського університету (London University) [3]. Аграрні коледжі пропонували дворічні курси для одержання диплома. Також більшість коледжів обслуговували заочні іспити для одержання національних дипломів.

Відповідно до даних британської статистики, в 1939 р. існувало 8 місцевих центрів, 7 університетів, 7 аграрних коледжів, 13 фермерських інститутів. Графства, які не організували фермерські інститути, призначали організатора у справах сільського господарства та асистентів, які мали б опікуватись усіма справами, пов'язаними з проблемами аграрної галузі та освіти. У 1939 р. було 55 організаторів та 468 асистентів у справах сільського господарства в графствах [4].

Висновки. Проаналізований матеріал свідчить, що починаючи з кін. XIX ст. до середини XX ст. в британському суспільстві на всіх рівнях управління спостерігалася тенденція усвідомлення необхідності створення й подальшої розбудови розвинутої й інтегрованої, всеосяжної системи аграрної освіти. Завдяки поступовій роботі центральних і місцевих органів влади, а також інституцій місцевого самоврядування були закладені підвалини для майбутнього створення й становлення галузі аграрної освіти, в якій важливе місце займають значний розвиток і вдосконалена координація освітніх потужностей сільськогосподарської галузі.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають в тому, щоб проаналізувати подальше становлення закладів аграрної освіти Великобританії у XX ст. і XXI ст. для використання позитивного досвіду щодо модернізації української освіти сільськогосподарського профілю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Carrie de Silva. A short history of agricultural education and research. Some key places, people, publications and events from the 18th to the 21st centuries / Carrie de Silva. – Newport, Shropshire: Harper Adams University College, 2012. – 102 p.*
2. *Cheesbrough A. A short history of agricultural education up to 1939 / A.Cheesbrough // The Vocational Aspect of Education. – 1966. – Issue41. – p. 181-200.*
3. *The Agrarian History of England and Wales: 8 vol. / Edited by Joan Thirsk. – Cambridge University Press, 1966 –Vol. 7, P. 1 / Joan Thirsk, Edward John T.Collins. – 1967. – 944 p.*
4. *Thomas J. O. History of Agricultural Education in Wiltshire [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lackham.co.uk/history/Lackham>.*
5. *Двояшкіна К. Н. Подготовка специалистов для сельского хозяйства в английском колледже: автореф. дис. ... канд.пед.наук: спец. 13.00.01 Общая педагогика, история педагогики и образования: К.Н.Двояшкіна. – Казань, 2003 – 18 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/>*
6. *Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>*
7. *Концепція реформування і розвитку аграрної освіти та науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kti.gov.ua>*
8. *Луцик Ю.М. Започаткування вищої аграрної освіти у Великій Британії / Ю.М. Луцик // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – № 10. – С. 44–52.*
9. *Луцик Ю.М. Засади створення закладів аграрної освіти у Великій Британії» / Ю. М. Луцик // Актуальні питання сучасної педагогіки : III Міжнародна науково-практична конференція. 11-12 грудня 2015 р, м. Ужгород : тези доп. – Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С.125 – 127.*
10. *План заходів щодо реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.*

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Carrie de Silva. A short history of agricultural education and research. Some key places, people, publications and events from the 18th to the 21st centuries / Carrie de Silva. – Newport, Shropshire: Harper Adams University College, 2012. – 102 p.*
2. *Cheesbrough A. A short history of agricultural education up to 1939 / A.Cheesbrough // The Vocational Aspect of Education. – 1966. – Issue41. – p. 181-200.*
3. *The Agrarian History of England and Wales: 8 vol. / Edited by Joan Thirsk. – Cambridge University Press, 1966 –Vol. 7, P. 1 / Joan Thirsk, Edward John T.Collins. – 1967. – 944 p.*

4. Thomas]. O. History of Agricultural Education in Wiltshire [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.lackham.co.uk/history/Lackham>.
5. Dvoyashkina K. N. Podgotovka spetsialistov dlya selskogo hozyaystva v angliyskom kolledzhe: avtoref. dis. ... kand.ped.nauk: spets. 13.00.01 Obschaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya: K.N.Dvoyashkina. – Kazan, 2003 – 18 S. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/>
6. Edina kompleksna strategiya ta plan dly rozvitku silskogo gospodarstva ta silskih teritoriy v UkraYinI na 2015-2020 roki [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
7. KontseptsIya reformuvannya I rozvitku agrarnoYi osvIti ta nauki [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.kmu.gov.ua>
8. Luschik Yu.M. Zapochatkuvannya vischoYi agrarnoYi osvIti u Velikly BritanIYi / Yu.M. Luschik // PedagogIchnI nauki: teorIya, IstorIya, InnovatsIynI tehnologIYi: nauk. zhurnal. – Sumi: Vid-vo SumDPU ImenI A.S.Makarenka, 2015. – # 10. – S. 44–52.
9. Luschik Yu.M. Zasadi stvorenniya zakladiv agrarnoYi osvIti u Velikly BritanIYi» / Yu. M. Luschik // AktualnI pitannya suchasnoYi pedagogiki : III Mizhnarodna naukovo-praktichna konferentsIya. 11-12 grudnya 2015 r, m. Uzhgorod : tezi dop. – Herson : Vidavnicхий dIm “Gelvetika”, 2015. – S.125 – 127.
10. Plan zahodiv schodo reallzatsIYi KontseptsIYi reformuvannya I rozvitku agrarnoYi osvIti ta nauki na perlod do 2015 roku [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua>.